

*Η άλλη εγκαθίδρυση:
φιλοσοφία
και λογική*

12.1. Ρενέ Ντεκάρτ: μεταφυσικοί διαλογισμοί

Με μια εικόνα που προέρχεται από τη Βίβλο, ο Ντεκάρτ* (εκλατινισμένο *Cartesius*, κι από 'δώ το εξελληνισμένο Καρτέσιος, 1596-1650) παραβάλλει τη φιλοσοφία μ' ένα δέντρο. Οι ρίζες του είναι η Μεταφυσική, ο κορμός του η Φυσική και τα κλαδιά του οι άλλες επιστήμες. Το ότι η μεταφυσική είναι η ρίζα της φιλοσοφίας σημαίνει πως η μεταφυσική απαλλάσσει γενικότερα από το εξής φιλοσοφικό καθήκον: να δώσει απολύτως σίγουρη βάση στο σύνολο της γνώσης, της φυσικής συμπεριλαμβανομένης. Το καθήκον τούτο, ωστόσο, μπορεί να παραλειφθεί αν και μόνο α) η μεταφυσική κατορθώσει να μην έχει ως προϋπόθεση τίποτε εξωγενές που θα της αφαιρεί ή θα της περιορίζει την αυτονομία, β) προκύπτει ότι η γνώση στο σύνολό της συνάγεται στην ουσία της από τις αρχές της μεταφυσικής. Είναι δύο αρχές που οφείλουν άμεσα να διευκρινιστούν. Ι) Το ότι η μεταφυσική δεν πρέπει να δέχεται στους κόλπους της εξωγενείς προϋποθέσεις δεν συνεπάγεται ότι

*Προϋποθέσεις
και σκοπός
της μεταφυσικής*

RENÉ DESCARTES, Ρενέ Ντεκάρτ (λατ. *Cartesius*, ελλ. Καρτέσιος). Γεννήθηκε το 1596 στη Λα Ειγ (Τουρ). Ο πατέρας του Ιωακείμ ήταν κοινοβουλευτικός σύμβουλος στη Ρέμη. Το 1605, ο Ντεκάρτ μπαίνει στο κολέγιο των ιησουιτών της La Flèche και παραμένει εκεί μέχρι το 1613. Σπουδάζει στη συνέχεια στο Πανεπιστήμιο του Πουατιέ, όπου και παίρνει, το 1616, το πτυχίο και την άδεια της νομικής. Το 1618 φεύγει για την Ολλανδία, για να καταταγεί στον στρατό του Moritz του Nassau. Στην Ολλανδία συναντά τον επιστήμονα Isaac Beeckman (1588-1637), με τον οποίο αναπτύσσει σχέσεις με κοινό γνώμονα την επιστήμη και στον οποίο αφιερώνει το κείμενο *Compendium musicae*. Στη συνέχεια, μεταβαίνει στη Γερμανία, όπου κατατάσσεται στον στρατό του Μαξιμιλιανού της Βαυαρίας. Το καλοκαίρι του 1619 παρευρίσκεται στη στέψη του αυτοκράτορα Φερδινάνδου Β' στη Φρανκφούρτη και, κατά το ταξίδι της επιστροφής, αποκλείεται και παραμένει τον χειμώνα κοντά στο Ουλμ. Εδώ -διηγείται ο ίδιος- εννοεί την απιστολή του ως φιλοσόφου.

δεν πρέπει να θέτει καμιά προϋπόθεση: μπορεί να έχει τις δικές της, ενδογενείς προϋποθέσεις. II) Το ότι από τις αρχές της πρέπει να μπορεί να εξάγεται η γνώση εξ ολοκλήρου δεν συνεπάγεται ότι οφείλουν να εξάγονται από τη μεταφυσική όλα τα ειδικά περιεχόμενα κάθε γνώσης: συνεπάγεται μόνο ότι οφείλουν να μπορούν να εξάγονται απ' αυτήν όλες οι επιστήμες, εφόσον ενυπάρχει σ' αυτές το ουσιώδες, το θεμελιώδες.

*Αυτονομία της
μεταφυσικής και
ατομική ιστορία*

I. Το ότι η Μεταφυσική, ως θεμέλιο της γνώσης, δεν πρέπει να δέχεται στο εσωτερικό της εξωγενείς προϋποθέσεις, είναι απλώς η εκ προοιμίου απόρριψη της αρχής της «αυθεντίας». Καμιά «αυθεντία» δεν μπορεί να επιβληθεί στη σκέψη από έξω: ούτε η φιλοσοφική παράδοση, ούτε η «γενική συναίνεση» (*consensus gentium*)¹ ούτε η κοινή λογική. Όλα αυτά δεν μπορούν

Αφού αφήνει τη ζωή του στρατιωτικού, για τα επόμενα εννέα χρόνια ο Ντεκάρτ ταξιδεύει σχεδόν συνεχώς στη Γερμανία, στην Ολλανδία, στην Ιταλία και στη Γαλλία. Κατά τη διάρκεια αυτών των ετών πρέπει πιθανώς να γράφτηκε το ημιτελές έργο του *Regulae ad directionem ingenii*.

Από το 1629 ο Ντεκάρτ εγκαθίσταται στην Ολλανδία, όπου και μένει μέχρι το 1649, με τη διακοπή κάποιων ταξιδιών του στο Παρίσι. Αυτή την περίοδο παράγει τα πιο σημαντικά έργα του: την πραγματεία φυσικής *Ο Κόσμος*, την οποία άρχισε να συγγράφει το 1630 αλλά αρνήθηκε να εκδώσει: τον *Λόγο περί της μεθόδου* που εκδόθηκε το 1637 μαζί με τα *Δοκίμια (Διοπτρική, Μετέωρα και Γεωμετρία)*: τις *Meditationes de prima philosophia (Σκέψεις περί της πρώτης Φιλοσοφίας)* οι οποίες, με την προσθήκη των αντιρρήσεων ορισμένων μελετητών και τις σχετικές απαντήσεις, εκδίδονται στο Παρίσι για πρώτη φορά το 1641 και για δεύτερη (σε διευρυμένη έκδοση) το 1642: το *Principia Philosophiae (Αρχές της Φιλοσοφίας)*, συστηματική σύνοψη της καρτεσιανής διανόησης, έκδοση του 1644: και, τέλος, το τελευταίο του έργο, τα *Πάθη της ψυχής*, έκδοση του 1649.

Το 1649 ο Ντεκάρτ, μετά από πρόσκληση της βασίλισσας Χριστίνας της Σουηδίας, εγκαταλείπει την Ολλανδία για τη Στοκχόλμη, όπου και θα πεθάνει το 1650.

1. **Καθολική συναίνεση (*Consensus gentium*)**. Η ιδέα της «καθολικής συναίνεσης» είναι πολύ παλιά: ανάγεται στον Αριστοτέλη και παραδίδεται ακόμη και από τον Κικέρωνα. Η έκφραση σημαίνει κατά γράμμα: «αυτό που όλοι οι άνθρωποι όλων των εποχών θεώρησαν πάντοτε αναμφισβητήτως αληθινό». Και εξηγείται κατ' αυτόν τον τρόπο: δεδομένου ότι υπάρχουν και είναι ανιχνεύσιμες και μπορούν να ορισθούν θέσεις που ανέκαθεν θεωρήθηκαν από όλους αληθινές, διάφορες φιλοσοφίες (αρχαίες, μεσαιωνικές, νεότερες) θέλησαν να α) ταυτίσουν αυτές τις θέσεις με τη μία ή την άλλη αρχή και β) να τους αποδώσουν μια αξία τέτοια που η λογική (ή ο νους ή ο

σε καμιά περίπτωση ν' αποτελέσουν στερεή βάση της Μεταφυσικής ως θεμέλιου της γνώσης, ενώ μέσα στους κόλπους της ο φιλόσοφος δεν μπορεί να στηριχτεί σε καμιά απ' αυτές τις εξωγενείς «αυθεντίες» που του επιβάλλουν τι πρέπει να σκεφτεί. Εδώ ο φιλόσοφος είναι απολύτως μόνος με τον εαυτό του. Φαίνεται, επομένως, ότι πρέπει να υπάρχει, και πράγματι υπάρχει ένας εσώτατος δεσμός μεταξύ της αυτονομίας της μεταφυσικής και της ατομικότητας του φιλοσόφου, σαν να επρόκειτο δηλαδή ο φιλόσοφος, για να ασχοληθεί με τη μεταφυσική, να πρέπει να συμβουλευτείται μόνο τον εαυτό του. Ο *Λόγος περί της μεθόδου* (1637), που αποτελεί την πνευματική αυτοβιογραφία του Ντεκάρτ και διηγείται τη δική του «ιστορία», επιβεβαιώνει την παραπάνω αντίληψη. Η αλληλουχία των προσωπικών συμβάντων του ατόμου Ντεκάρτ και οι φιλοσοφικοί διαλογισμοί του φιλοσόφου Ντεκάρτ, συμπλέκονται άμεσα μεταξύ τους στον *Λόγο*. Για άλλη μια φορά, ωστόσο, τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα.

Α) Οι *Μεταφυσικοί διαλογισμοί* (1641) του Ντεκάρτ αποτελούν το έργο που παρουσιάζει τη μεταφυσική με τον πιο διεισδυτικό τρόπο και την πιο κατάλληλη μέθοδο. Οι *Διαλογισμοί* δείχνουν ότι ο Ντεκάρτ δεν έχει σε καμιά περίπτωση την πρόθεση να συνδέσει άμεσα τη μεταφυσική δομή και το «εγώ» του όπως συνδέεται με την προσωπική του ιστορία. Στους *Διαλογισμούς* αναγνωρίζεται με τρόπο ολοκληρωτικό η αυτονομία της μεταφυσικής και, υπό αυτή την έννοια, οι *Διαλογισμοί* επεκτείνουν την άρνηση της «αρχής της αυθεντίας»: η μεταφυσική δεν μπορεί να εξαρτάται από την αυθεντία της παράδοσης, της καθολικής συναίνεσης, της κοινής λογικής, αλλά ούτε μπορεί ποτέ να εξαρτάται απ' ό,τι ανήκει στην Ιστορία, απ' ό,τι έγινε ή γίνεται μέσα στον χρόνο και κατά συνέπεια δεν μπορεί να εξαρτάται ούτε και από την προσωπική, ειδική εμπειρία ενός ατόμου όπως εκτυλίσσεται στη διάρκεια του χρόνου. Οποιαδήποτε προσωπική πεποίθηση, κύημα μέσα στον χρόνο, πρέπει να απορρίπτεται ως εξωγενής, ως κάτι από το οποίο η σκέψη δεν πρέπει να εξαρτάται, στο οποίο δεν πρέπει να στηρίζεται: το ατομικό

*Αυτονομία και
«φυσικό φως»*

γνωστικές πράξεις) να πρέπει να υποταχθεί σ' αυτές, χωρίς να τις αναλύσει. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η «καθολική συναίνεση» εκλαμβάνεται ως αδήριτη απόδειξη της αλήθειας της μιας ή της άλλης θέσης που φέρεται ως ανέκαθεν αποδεκτή από ολόκληρο το ανθρωπινό γένος. Η ανάλυση, η κριτική και η απόρριψη της «καθολικής συναίνεσης» ως απαρέγκλιτης απόδειξης της αλήθειας (ορισμένων) θέσεων, στη νεότερη σκέψη, ανάγονται κυρίως στον Ντεκάρτ, ο οποίος την φέρνει κοντά στην «αρχή της αυθεντίας» και στις λεγόμενες «αλήθειες της κοινής λογικής».

«εγώ», εξ ολοκλήρου, δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως κάτι που έχει αξία για την έρευνα της μεταφυσικής. Και το ατομικό «εγώ» αντιπροσωπεύει κάτι εξωγενές, κάτι που στη φιλοσοφία δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό «έτσι όπως είναι», ως βάση ή προϋπόθεση. Καταρχήν, αντιθέτως, αυτό το «εγώ» οφείλει να αποβάλει ό,τι του επέβαλε η αλληλουχία των συμβάντων μέσα στον χρόνο, ό,τι από έξω του επέβαλε η προσωπική, η ατομική του ιστορία. Απ' αυτό το απογυμνωμένο, καθαρισμένο από κάθε προσθήκη «εγώ», αναδύεται ένα άλλο «εγώ» που δεν είναι ο Ντεκάρτ-άτομο ούτε οποιοδήποτε άλλο τέτοιο άτομο, έτσι πλασμένο στη διάρκεια του χρόνου. Καθαρισμένο από κάθε ατομικό χαρακτηριστικό, προβάλλει ένα «εγώ» αγνό, ένα «εγώ, στη γενική του διάσταση». Αυτό το «εγώ, στη γενική του διάσταση» μπορεί να πάρει και οποιαδήποτε άλλη ονομασία, αρκεί να μην έχει ατομικό χαρακτήρα. Ως «εγώ, στη γενική του διάσταση» είναι ένα «εγώ» όλων, ενυπάρχει σε όλους και δεν ανήκει σε κανένα άτομο ειδικά. Σ' αυτό το καθαρό «εγώ» ο Ντεκάρτ δίνει διάφορες ονομασίες: «φυσικό φως», «λόγο-λογική», «*intuitus mentis*». Ε, λοιπόν, αυτό το «εγώ», αυτή η «λογική», αυτό το «φυσικό φως» είναι η ενδογενής προϋπόθεση της μεταφυσικής. Δεν είναι η μοναδική ενδογενής προϋπόθεση (υπάρχει και μια άλλη), είναι όμως σίγουρα μια προϋπόθεση που δεν μπορεί να εξαλειφθεί: από το «φυσικό φως», από το, «λόγο», τη «λογική» οφείλει να εξαρτάται η μεταφυσική.

Το «φυσικό φως» (ή «λογική») δεν αποτελεί μόνο την προϋπόθεση από την οποία ξεκινά η μεταφυσική. Το «φυσικό φως» είναι –για τον Ντεκάρτ– και ο προορισμός, το νήμα τερματισμού της μεταφυσικής. Υπό ποια έννοια; Το «φυσικό φως» δίδεται εξ αρχής σε κάθε άνθρωπο: αυτό σημαίνει ότι είναι «φυσικό». Ωστόσο, η παράδοση, η εκπαίδευση, η συνήθεια, οι προκαταλήψεις έχουν μειώσει κατά πολύ την ικανότητα του ανθρώπου να χρησιμοποιεί σωστά αυτό το «φως». Επομένως, το ζητούμενο δεν είναι μόνο να τεθεί ως άφθαρτη προϋπόθεση, αλλά και να θεμελιωθεί η σωστή χρήση αυτού του «φυσικού φωτός» (ή «λογικής»). Μ' αυτή τη θέση ολοκληρώνεται το πλαίσιο των *Διαλογισμών*. Οι *Διαλογισμοί* απομακρύνουν την ανάγκη να δοθεί στη γνώση ένα ασφαλές θεμέλιο, πράγμα που μπορεί να γίνει αν ξεκινήσει κανείς από το «φυσικό φως». Και η σωστή χρήση του συνίσταται μόνο στην απογύμνωση από τις προσθήκες που το περιορίζουν, κάτι που το κάνει, και μπορεί μόνο να το κάνει το ίδιο το «φυσικό φως» που αντιπροσωπεύει την άφθαρτη προϋπόθεση της μεταφυσικής. Έτσι ολοκληρώνεται και το πλαίσιο της μεταφυσικής. Αυτή κινείται σ' έναν κύκλο: το «φυσικό φως» από τη μία είναι προϋπόθεση –το σημείο εκκίνησης– και από την άλλη είναι και αποτέλεσμα – το σημείο τερματισμού. Είναι ενδογενής, αδιαμφισβήτητη προϋπόθεση πάνω στην οποία δομείται η μεταφυσική. Επιπλέον, όμως, είναι και αποτέλεσμα: η μεταφυσική το αναπτύσσει με όλο και καθαρότερη μορφή, το

*Το φυσικό φως
ως σκοπός της
μεταφυσικής*

ελευθερώνει από προσθήκες και μόνο έτσι το αποδέχεται τελικά ως το αληθινό θεμέλιο της γνώσης. Όλα τούτα σημαίνουν ότι στους *Διαλογισμούς* I) η λογική (ή «φυσικό φως») αναζητά η ίδια από μόνη της να βρει την αυτονομία της, II) η λογική εξελίσσεται ενώπιον του εαυτού της απελευθερώνοντάς τον από ό,τι είναι μη λογική, δηλαδή από την παράδοση, την κοινή λογική, την Ιστορία, τη μη καθαρότητα, τις προσθήκες, III) η λογική εδραιώνεται με τη μορφή κάθαρσης από κάθε σκουριά: καθαρή, κατ' αυτόν τον τρόπο, η «λογική» γίνεται το θεμέλιο ολόκληρης της γνώσης, η «αρχή» της.

B) Η «λογική» ή «φυσικό φως» δεν αποτελεί όμως τη μοναδική προϋπόθεση της μεταφυσικής. Οφείλουμε να της αναγνωρίσουμε και μία άλλη. Η μεταφυσική, πράγματι, ξεκινά εκτός από το «φυσικό φως» και από μια επιλογή, από μια ελεύθερη απόφαση: να απαλλάξει τη λογική από κάθε προκατάληψη, από κάθε αυθεντία, από κάθε Ιστορία που της επιβάλλεται εξωγενώς. Η επιλογή αυτή, τώρα, είναι δυνατή μόνο μέσα από την ελεύθερη βούληση. Μέσω αυτής της ελευθερίας, αποφασίζουμε εξ αρχής να απορρίψουμε αντί να αποδεχτούμε αυθεντίες, προκαταλήψεις, Ιστορία και γι' αυτό η μεταφυσική προϋποθέτει (και) αυτή την ελευθερία, αυτή την επιλογή. Η δεύτερη τούτη προϋπόθεση δεν είναι αποσυνδεδεμένη από την πρώτη. Το «φυσικό φως» και η «ελευθερία επιλογής» συνιστούν τα δύο πρόσωπα της αυτονομίας της μεταφυσικής: ανάγονται η μία στην άλλη. Αρχικά, η ελευθερία επιλογής φαίνεται πως ενεργεί με αδιαφορία σε ό,τι αφορά τις δύο ισοδύναμες δυνατότητες, την αποδοχή και την απόρριψη προκαταλήψεων, αυθεντιών, Ιστορίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο η μεταφυσική φαίνεται να εξαρτάται άμεσα από μια ελευθερία που είναι μόνο αυθαίρετη βούληση, που δεν διαθέτει από μόνη της κριτήριο επιλογής και εμφανίζεται εντελώς απαγκιστρωμένη από τη «λογική», από το «φυσικό φως». Στην πορεία όμως των *Διαλογισμών* φαίνεται σιγά-σιγά με ευκρίνεια ότι η ελευθερία από την οποία εξαρτάται η μεταφυσική δεν είναι αυθαίρετη επιλογή, αλλά ελευθερία και επιλογή θεμελιωμένη στη «λογική», ότι, ακόμη πιο πέρα, η ελευθερία αυτή, η αυθεντική επιλογή δεν συνίσταται καθόλου, όπως δίνεται η εντύπωση στην αρχή, στην καθαρή αυθαίρετη βούληση, αλλά αντιθέτως, στην επιλογή ακριβώς μέσω της λογικής, και ότι, κοινολογίς, η ελευθερία και η λογική συνδέονται στενά μεταξύ τους.

Έτσι, στους *Διαλογισμούς*, όλα εκτυλίσσονται μαζί: ενόσω η λογική βρίσκει τον εαυτό της και καθίσταται καθαρή λογική, έτσι και η ελευθερία συγκεκριμενοποιείται και ολοκληρώνεται: η ολοκληρωμένη συνείδηση που κατακτάται από τη λογική οδηγεί στην ανάπτυξη της δεύτερης προϋπόθεσης της μεταφυσικής, την ελευθερία, καθώς και στη θεώρηση ότι σ' αυτήν ενυπάρχει όχι η αυθαίρετη βούληση, αλλά η λογική. Κατ' αυτόν τον τρόπο, λογική και ελευθερία, χωριστές αρχικά, ανάγονται τελικά η μία στην άλλη.

*Η ελευθερία:
δεύτερη
προϋπόθεση της
μεταφυσικής*

II. Η λογική που αναζητά στους *Διαλογισμούς* να βρει τον εαυτό της, οφείλει πρωτίστως να εξαγνιστεί, να ελευθερωθεί από οποιαδήποτε προσθήκη που της έχει επιβληθεί από έξω: να απαλλαγεί από όλες τις προκαταλήψεις για να γίνει καθαρή – καθαρή λογική, καθαρό «φυσικό φως». Πώς λειτουργεί μια τέτοια απελευθέρωση; Ο Ντεκάρτ θέτει σε ενέργεια μία μοναδική μέθοδο, τη μέθοδο της αμφιβολίας. Κάνοντας χρήση της ίδιας του της ελευθερίας, ο φιλόσοφος αποφασίζει να αμφιβάλλει για όλες τις απόψεις, για όλες τις πεποιθήσεις. Δεν περιορίζεται σε τούτο, αλλά θεμελιώνει αυτή την απόφασή του, αυτή την επιλογή του ενάντια στην προκατάληψη πάνω στη λογική. Βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα σημείο καθοριστικής σημασίας.

A) Η αμφιβολία, που εισάγει ο Ντεκάρτ ως μέθοδο κατά των προκαταλήψεων, δεν συνιστά αυτοσκοπό. Είναι μια αμφισβήτηση που εισάγεται ως μέσο για την επίτευξη ενός στόχου που δεν είναι άλλος απ' αυτόν της μεταφυσικής: η κατάκτηση «κάτι σταθερού και διαρκούς». Έτσι, ο Ντεκάρτ δεν αμφιβάλλει απλώς για να αμφιβάλλει, χωρίς συγκεκριμένο στόχο. Από την άλλη πλευρά, η συγκεκριμένη αμφιβολία φαίνεται να εμπνέεται από «κάτι ακριβές και διαρκές» καθώς και να προϋποθέτει και να χρησιμοποιεί αυτό το «ακριβές και διαρκές» ως κριτήριο βάσει του οποίου παρεμβαίνει εκφραζόμενη σχετικά με απόψεις, πεποιθήσεις, εικασίες που επιβάλλονται στη λογική από έξω. Αν όλα αυτά τα πράγματα δεν παρουσιάζονται ως «ακριβή και διαρκή», οφείλουν να εγκαταλειφθούν στην αμφιβολία, στη μεταβαλλόμενη ανακριβείά τους. Έτσι, κρατώντας σταθερό το κριτήριο σύμφωνα με το οποίο αδιαμφισβήτητο είναι ό,τι είναι «ακριβές και διαρκές», όλες οι απόψεις, οι πεποιθήσεις, οι θεωρήσεις τις οποίες ο φιλόσοφος διαμόρφωσε κατά τη διάρκεια της ζωής του, υποχρεώνονται να περάσουν μπροστά από ένα τέτοιο κριτήριο. Ε, λοιπόν, καμιά δεν μπορεί ν' αντισταθεί στη δοκιμασία: ίσως να μην είναι όλες αναληθείς, καμιά όμως δεν αποδεικνύεται αδιαμφισβήτητη, δηλαδή «ακριβής και διαρκής» παρά συγκαταλέγονται όλες στον χώρο της αμφισβήτησης.

Η (μεθοδική) αμφιβολία μπορεί να προχωρήσει ακόμη πιο πέρα και να μεσουρανήσει ως ακραία υπόθεση που θέτει υπό αμφισβήτηση ακόμη και την πεποίθηση ότι υπάρχει ο εξωτερικός κόσμος, καθώς και ότι υφίστανται οι πιο απλές μαθηματικές προτάσεις. Πρόκειται, ειδικότερα, για την υπόθεση ότι υπάρχει ένας Θεός παντοδύναμος και απατηλός: «Ποιος μπορεί να με διαβεβαιώσει ότι αυτός ο Θεός δεν τα έχει κάνει έτσι ώστε να μην υπάρχει καμιά γη, κανένας ουρανός, κανένα εκτεταμένο σώμα, καμιά μορφή, κανένα μέγεθος, κανένας τόπος και παρ' όλ' αυτά εγώ να τα αισθάνομαι αυτά και να μου φαίνονται ότι υπάρχουν όπως τα βλέπω; Και επιπλέον... μπορεί Εκείνος να με εξαπατά όλες τις φορές που προσθέτω το δύο με το τρία, ή όλες

τις φορές που μετρώ τις πλευρές ενός τετραγώνου ή που λύνω ένα πρόβλημα ακόμη πιο εύκολο απ' αυτό, αν υπάρχει πιο εύκολο πρόβλημα». Τούτη η ακραία υπόθεση ενός Θεού που εξαπατά, είναι αυτή στην οποία συμπεκνώνονται όλες οι αμφιβολίες του πρώτου Διαλογισμού. Μια παρόμοια υπόθεση δεν πρέπει να νοείται ως άρνηση οποιασδήποτε πιθανής βεβαιότητας: πρόκειται για την πιο ριζοσπαστική υπόθεση που μπορεί να αντιπαρατεθεί στο ιδεώδες της απόλυτης βεβαιότητας: ακριβώς όμως επειδή είναι η αντίθεσή της και αντιπαρατίθεται σ' αυτήν, μια τέτοια υπόθεση συνδέεται αδιάρρηκτα μ' αυτό το ιδεώδες. Αυτό σημαίνει, γράφει ο Ντεκάρτ, ότι αν θέλω να βρω κάτι απολύτως σίγουρο, είναι αναγκαίο να αμφιβάλλω ριζικά για όλα. Δεν αμφιβάλλω για να αρνηθώ κάθε βεβαιότητα (πώς θα μπορούσα;), αλλά για να καταλήξω στην απόλυτη βεβαιότητα και να την συλλάβω στην απόλυτή της καθαρότητα, ελεύθερη από κάθε πιθανή σκουριά του ανακριβούς και του μεταβλητού. Επομένως, μόνο από την ακραία υπόθεση ότι τίποτε δεν είναι σίγουρο μπορώ να δω να αναδύεται πλήρως μια παρόμοια καθαρή, απόλυτη βεβαιότητα και το κριτήριο για να ορίσουμε αν, πώς και πότε υπάρχει η απόλυτη βεβαιότητα: χαράζω μια γραμμή-σύνορο μεταξύ αμφισβητήσιμου και αδιαμφισβήτητου και εξωθώ κάθε άποψη, κάθε πεποίθηση, εξωθώ τα πάντα στη σφαίρα της αμφισβήτησης. Μόνο έτσι μου ξεκαθαρίζεται μέχρι βάθους, απελευθερωμένη απ' όλα, η μη-αμφισβήτηση, η απόλυτη βεβαιότητα. Στο τέλος, αυτή παραμένει μόνη, απομονωμένη από όλα όσα είναι αμφισβητήσιμα, καθαρή όπως είναι καθεαυτήν.

Β) Η πορεία που ακολουθεί εδώ ο Ντεκάρτ δεν είναι στο σύνολό της γραμμική και ο ίδιος την διακρίνει σε δύο στάσεις: για μια πρώτη στιγμή, επεκτείνοντας την αμφιβολία σε όλα, Ι) φτάνει κανείς σ' αυτήν που είναι η πρώτη σίγουρη γνώση (το *cogito*): σε δεύτερο χρόνο, ξεκινώντας απ' αυτή την πρώτη σίγουρη γνώση, ΙΙ) φτάνει ακόμη ψηλότερα, σ' αυτό που είναι η εγγύηση για κάθε βεβαιότητα (Θεός).

Ι) (Το *cogito*). Η πρώτη σίγουρη, αδιαμφισβήτητη γνώση βασίζεται στο ίδιο το «φυσικό φως» και εκφράζεται σε μια πολύ σύντομη και περιεκτική διατύπωση, με τον τύπο: *Cogito ergo sum* – σκέφτομαι, άρα υπάρχω. Πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί μ' αυτόν τον τόσο περιεκτικό τύπο, με τον οποίο φαίνεται ότι ο Ντεκάρτ συνάγει την ίδια την ύπαρξη (*sum*) από την ίδια του τη σκέψη (*cogito*). Εξαιτίας της λακωνικότητάς του, ο συγκεκριμένος τύπος έχει τόσο εκτεθεί σε παρεξηγήσεις, ώστε καλύτερα ίσως να τον ξεχάσει κανείς και να επικεντρωθεί αντιθέτως στην οδό που οδηγεί από τη (ριζική) αμφιβολία σ' αυτή την πρώτη αδιαμφισβήτητη βεβαιότητα. Στην αρχή του δεύτερου Διαλογισμού, ο Ντεκάρτ αναρωτιέται: «Ποιο πράγμα μπορεί να θεωρηθεί αληθινό;» Και απαντά: «Ίσως τίποτε άλλο από το ότι στον κόσμο τίποτε δεν είναι

Η πορεία

σίγουρο». Εντούτοις, συνεχίζει, αν εγώ αμφιβάλλω, αν εγώ σκέφτομαι ότι τίποτε δεν είναι σίγουρο, εγώ υπάρχω². Μπορώ να επιμείνω στη σταθερότητα της ακραίας υπόθεσης ενός παντοδύναμου Απατηλού Θεού που με εξαπατά συνεχώς. Ε, λοιπόν, αν με εξαπατά, αν εξαπατά εμένα, εγώ υπάρχω: «Ας με εξαπατά όσο θέλει. Δεν θα μπορέσει ποτέ να με εκμηδενίσει έως ότου εγώ θα σκέφτομαι ότι είμαι κάτι». Το ότι εγώ υπάρχω είναι αναγκαστικά αληθινό και σίγουρο όλες τις φορές που το σκέφτομαι και όσο το σκέφτομαι.

*Η πρώτη
βεβαιότητα*

Τι σημαίνει, όμως, ακριβώς ότι εγώ υπάρχω; Προς στιγμήν σημαίνει μόνο το εξής: ότι είμαι ένα «πράγμα που σκέφτεται» (*res cogitans*) και ένα «πράγμα» που υπάρχει όσο σκέφτεται. Παραμένει υπό αμφισβήτηση, όπου καταλήγουν και τα υπόλοιπα, το αν εγώ είμαι ένας άνθρωπος; αν έχω χέρια, πρόσωπο, βραχίονες κ.τ.λ. αμφισβητείται, εν ολίγοις, αν εκτός από «πράγμα που σκέφτεται», εγώ είμαι και έχω ένα σώμα. Η βεβαιότητα όμως είναι η εξής: η βεβαιότητα που έχω ότι σκέφτομαι και, όσο σκέφτομαι, η βεβαιότητα ότι υπάρχω. Η βεβαιότητα αυτή παραμένει βεβαιότητα μόνο όσο σκέφτομαι «γιατί θα μπορούσε να μου συμβεί, αν έπαινα να σκέφτομαι, να πάψω ταυτοχρόνως και να είμαι και να υπάρχω». Επομένως, «σκέφτομαι, άρα υπάρχω» δεν σημαίνει ότι η ίδια η ύπαρξή μου μπορεί ως τέτοια να συναχθεί από την ίδια μου τη σκέψη, αλλά σημαίνει ότι όσο σκέφτομαι, έχω μια ξεκάθαρη αντίληψη του ότι υπάρχω ως «πράγμα που σκέφτεται» και το βλέπω αυτό μόνο με το «φυσικό φως».

Cogito και ύπαρξη

Τούτη η πρώτη βεβαιότητα είναι το πιο σημαντικό σημείο στο οποίο στηρίζεται όλη η μεταφυσική του Ντεκάρτ και απ' αυτήν προσπαθεί να εξαγάγει το κριτήριο κάθε βεβαιότητας: «Εγώ είμαι σίγουρος ότι είμαι “ένα πράγμα που σκέφτεται”. Γνωρίζω όμως μ' αυτό και τι χρειάζεται επίσης για να είμαι σίγουρος για κάτι άλλο; Σ' αυτή την πρώτη (σίγουρη) γνώση δεν βρίσκεται τίποτε άλλο από τη σαφή και ευκρινή αντίληψη του γεγονότος ότι σκέφτομαι: αντίληψη η οποία, για να πούμε την αλήθεια, δεν θα ήταν επαρκής για να με διαβεβαιώσει ότι είναι αληθινή, αν ποτέ τύχαινε να βρεθεί ένα πράγμα που γίνεται αντιληπτό με σαφήνεια και ευκρίνεια. Γι' αυτόν τον λόγο, μου φαίνεται ότι μπορώ να ορίσω ως γενικό κανόνα ότι όλα τα πράγματα που αντιλαμβανόμαστε σαφώς και ευκρινώς, είναι αληθινά». Κατ' αυτόν τον τρόπο, το *cogito* φαίνεται να συνιστά την πρώτη σίγουρη γνώση και, ταυτοχρόνως, να συνιστά το ίδιο το κριτήριο οποιασδήποτε άλλης σίγουρης γνώσης: από το *cogito* εξάγεται αυτή η θεμελιώδης αρχή («γενικός κανόνας»): «Ό,τι συλλαμβάνω με σαφήνεια και ευκρίνεια, είναι αληθινό».

*Σαφήνεια
και ευκρίνεια*

2. Γι' αυτό και το *cogito ergo sum* αποδίδεται και ως: αμφιβάλλω, άρα υπάρχω. (Σ.τ.Ε.)

II) (Θεός). Το παραπάνω κριτήριο κάθε βεβαιότητας χρειάζεται ωστόσο μια εγγύηση. Και την έχει ανάγκη για τον λόγο ότι η βεβαιότητα που προσφέρει το *cogito* είναι βεβαιότητα περιορισμένη στον χρόνο: όλες τις φορές που αντιλαμβάνομαι με ευκρίνεια και σαφήνεια ότι σκέφτομαι, είμαι απολύτως σίγουρος ότι υπάρχω ως «πράγμα που σκέφτεται»: όταν όμως στρέψω τη σκέψη στη ριζοσπαστική υπόθεση ενός παντοδύναμου Απατηλού Θεού, ξαναπέφτω στην αμφιβολία, καθώς πρέπει να αποδεχτώ ότι, αν το θέλει, μπορεί να με εξαπατήσει ακόμη και σ' εκείνο που το «φυσικό φως» φαίνεται να μου παρουσιάζει με τον πιο σαφή και ευκρινή τρόπο. Επομένως, πρέπει να εδραιώσω το κριτήριο-αρχή της ευκρίνειας και της καθαρότητας πάνω σ' ένα τέτοιο θεμέλιο που να βγάζει εκτός παιχνιδιού, μια και έξω, όλες τις υποθέσεις του Απατηλού Θεού και να εγγυάται τη διατήρηση της βεβαιότητας εκείνου που με σαφήνεια και ευκρίνεια μου παρουσιάζει το «φυσικό φως», ακόμη και όταν εγώ δεν το αντιλαμβάνομαι. Μόνο έτσι μπορώ να «συγκρατήσω» εκείνες τις μεμονωμένες «λάμπεις» βεβαιότητας που μου προσφέρει η αντίληψή μου ως «πράγματος που σκέφτεται», μόνο έτσι μπορώ να ελπίζω να κατακτήσω δύο πράγματα καθοριστικής σημασίας: 1) καθιστώντας συνεχές το φως εκείνων των μεμονωμένων «λάμπσεων» και καθιστώντας συνεχή τη βεβαιότητα που αυτές μου δίνουν με τρόπο ασυνεχή, μπορώ να επεκτείνω το φως και τη βεβαιότητα της άμεσης ενόρασης σε όλο το βασίλειο της νοητικής σκέψης, που είναι το βασίλειο του φιλοσοφικού-επιστημονικού λόγου· 2) καθιστώντας συνεχές το φως εκείνων των μεμονωμένων «λάμπσεων» και καθιστώντας συνεχή τη βεβαιότητα που αυτές μου δίνουν με τρόπο ασυνεχή, μπορώ να ελπίζω ότι ολόκληρη η γνώση γεμίζει από εκείνο το ίδιο φως και την ίδια βεβαιότητα που μου δίνεται τώρα μόνο σε μία στιγμή.

Ο Ντεκάρτ αναζητά πλέον αυτό που εγγυάται τη σαφήνεια και τη βεβαιότητα κάθε θέματος, τη σαφήνεια και τη βεβαιότητα κάθε γνώσης: η συγκεκριμένη εγγύηση είναι ο Θεός. Ο Ντεκάρτ ανυψώνεται προς τον Θεό μέσα από τρεις δρόμους.

α) Η τελευταία οδός (στον πέμπτο *Διαλογισμό*) είναι η λεγόμενη «απόδειξη *a priori*» της ύπαρξης του Θεού. Σύμφωνα με αυτήν, η ύπαρξη του Θεού συνάγεται από την ίδια του την ουσία και η απαγωγική διαδικασία προχωρεί με τον εξής τρόπο: στην έννοια (= ιδέα) του Θεού περικλείεται κάθε τελειότητα. Όμως: η ύπαρξη καθεαυτήν είναι μια τελειότητα. Επομένως: ο Θεός υπάρχει. Ο Ντεκάρτ, γι' αυτή την απόδειξη *a priori* λέει ότι, ακόμη κι αν έπρεπε να αποδειχτούν αναληθή όλα όσα έγραψε στους προηγούμενους *Διαλογισμούς* (συμπεριλαμβανομένων επομένως και των άλλων αποδείξεων του Θεού), τούτη η απόδειξη *a priori* θα διατηρούσε τουλάχιστον τον ίδιο βαθμό

Θεός:
απόδειξη *a priori*

βεβαιότητας που ανήκει δικαιοματικά στις μαθηματικές αλήθειες. Αυτό σημαίνει δύο πράγματα: πρωτίστως, ότι η συγκεκριμένη απόδειξη στέκει από μόνη της και δεν ακολουθεί άμεσα τη γραμμή των *Διαλογισμών*· κατά δεύτερο λόγο σημαίνει ότι η συγκεκριμένη απόδειξη δεν είναι από μόνη της επαρκής ώστε να ξεπεράσει τη ριζική αμφιβολία, η οποία μπορεί ακριβώς να περιλάβει «ακόμη και τις πιο απλές μαθηματικές αλήθειες». Πρέπει επομένως να κοιτάξει κανείς τις άλλες δύο αποδείξεις (β, γ): είναι εκείνες που θέτουν εκτός παχνιδιού την υπόθεση του παντοδύναμου Απατεώνα και καταλήγουν να βρουν την εγγύηση της σαφήνειας και της βεβαιότητας.

β) Από τις δύο άλλες αποδείξεις, η πρώτη ακολουθεί τον εξής δρόμο. Εγώ, «πράγμα που σκέφτεται», βρίσκω σ' εμένα την ιδέα του Θεού, ενός άπειρου και τέλειου όντος. Αποδεχόμενος αυτή τη θέση, το «φυσικό φως» μου πιστοποιεί ως προφανή την εξής αρχή: «πρέπει να υπάρχουν τουλάχιστον τόσες αλήθειες στην αιτία, όσες και στο αποτέλεσμα της». Η συγκεκριμένη αρχή μπορεί να εφαρμοστεί και στις ιδέες: το αίτιο μιας ιδέας οφείλει να περιέχει τόση αλήθεια όση περιέχει και το αποτέλεσμα της (δηλαδή η ιδέα). Επομένως: αν δεν υπήρχε ο Θεός, η ιδέα του Θεού που έχω μέσα μου θα έπρεπε να έχει ως αιτία ή εμένα ή τον συνδυασμό ενός πεπερασμένου αριθμού ιδεών πεπερασμένων και ατελών πραγμάτων. Και στις δύο περιπτώσεις, η αιτία της ιδέας δεν θα απαριθμούσε την αντίστοιχη αλήθεια μ' αυτήν που περιέχει η ίδια η ιδέα. Άρα: ο Θεός πρέπει να υπάρχει επειδή εγώ, ον πεπερασμένο και ατελές, έχω μέσα μου την ιδέα του Θεού. Ο Θεός είναι, τελικά, η αληθινή αιτία που αναλογεί στην ιδέα που εγώ έχω για τον Θεό.

*Θεός:
οι αιτιολογικές
αποδείξεις*

γ) Η τρίτη απόδειξη προχωρεί με τον ακόλουθο τρόπο. Εγώ, «πράγμα που σκέφτεται» και που έχω μέσα μου την ιδέα του Θεού, υπάρχω. Αν ο Θεός δεν υπήρχε, η αιτία της ύπαρξής μου (= «πράγματος που σκέφτεται») θα έπρεπε να είναι ή εγώ ο ίδιος, ή άλλα πεπερασμένα και ατελή όντα (γονείς, παππούδες κ.τ.λ.). Όμως: αν εγώ ή μουν ο δημιουργός του εαυτού μου, θα μου αποδίδονταν μαζί με την ύπαρξη και όλες οι ιδιότητες της τελειότητας που περιλαμβάνονται στην ιδέα του Θεού, τις οποίες, αντιθέτως, εγώ δεν διαθέτω. Επομένως: εγώ δεν είμαι η αιτία της ύπαρξής μου. Το ίδιο ισχύει και για τα άλλα πεπερασμένα και ατελή όντα (γονείς, παππούδες, κ.τ.λ.). Άρα: για το γεγονός ότι εγώ –που έχω την ιδέα του Θεού– υπάρχω, υπάρχει αναγκαστικά και ο Θεός: η αιτία της ύπαρξής μου είναι ο Θεός.

Μέσα από τις δύο αυτές οδούς (α, β), συμπεραίνω επομένως ότι ο Θεός υπάρχει και ότι είναι τέλειος. Όμως, τότε: αν είναι τελειότητα δεν μπορεί να είναι Απατηλός. Η εξαπάτηση είναι πάντοτε σημάδι αδυναμίας και δόλου. Η υπόθεση ενός παντοδύναμου Απατηλού Θεού πρέπει τελικά να εγκαταλειφθεί

κι έτσι η αρχή της καθαρότητας και της ευκρίνειας προκύπτει θεμελιωμένη σε μία εγγύηση με απόλυτη ισχύ. Η αμφιβολία –η ακραία, η ριζική αμφιβολία– επομένως έχει ηττηθεί.

Με τα παραπάνω, η καρτεσιανή μεταφυσική κλείνει τον κύκλο μέσα στον οποίο κινείται η ίδια. Ο Θεός δεν είναι μόνο η υπέρβαση της αμφιβολίας. Ο Θεός είναι επίσης και το αρχέτυπο ιδεώδες της απόλυτης βεβαιότητας που, αρχικά, καθιστούσε πιθανή την ίδια την αμφιβολία («πώς θα μπορούσα να μάθω ότι αμφιβάλω, ότι επιθυμώ, να μάθω δηλαδή πως μου λείπει κάτι, αν δεν είχα μέσα μου καμιά ιδέα ενός όντος πιο τέλειου από εμένα, που κατά τη σύγκρισή μαζί του, το μόνο που μπορώ να αναγνωρίσω είναι ότι κάτι λείπει από τη φύση μου;») Εν κατακλείδι, προκύπτει ότι ο Θεός ήταν παρών από την αρχή της διαδρομής και καθ' όλη τη διάρκειά της. Ως ιδεώδες της απόλυτης βεβαιότητας, ο Θεός κατέστησε δυνατή την αμφιβολία: ως «λάμψη» βεβαιότητας εμφανίστηκε στο *cogito*: ως απόλυτη εγγύηση κάθε βεβαιότητας αποκαλύφθηκε, τελικά, μέσα στο «απέραντο φως του». Επομένως, ο Θεός βρίσκεται στην αρχή όπως και στο τέλος και βρίσκεται στο τέλος όπως είναι στην αρχή. Ο κύκλος αυτός φωτίζει ολόκληρη τη μεταφυσική, η οποία πρέπει να νοηθεί ως ανακάλυψη, που ολοκληρώνεται σταδιακά από τη λογική, αυτού που προϋποτίθεται ήδη από την αρχή: η λογική που αρχικά αμφιβάλει, έπειτα μαθαίνει, ακολουθώντας ανυψώνεται προς τον Θεό, ανακαλύπτει σιγά-σιγά, με όλο και πιο εξελιγμένες μορφές την ιδέα του Θεού που επιστρέφει στην ίδια και που καθιστά δυνατό κάθε βήμα της. Η ιδέα του Θεού –της τελειότητας– είναι επομένως εκείνη που δίνει τη δυνατότητα στη λογική να είναι λογική: η λογική μεταφέρει στην ίδια αυτό το «κάτι θεϊκό», την ιδέα της τελειότητας, το «αποτύπωμα» ή την ιδέα του Θεού.

Γι' αυτό, όλη η πορεία των *Διαλογισμών* εμφανίζεται στο τέλος μέσα σε πλήρες φως: οι αμφιβολίες, οι αποδείξεις, η επιχειρηματολογία – όλα παρουσιάζονται ως ένας και μόνο διαλογισμός που στρέφεται γύρω από μία ιδέα και διαπερνά τη φωτεινότητά της: βήμα προς βήμα, η φωτεινότητα αυτή γίνεται όλο και πιο δυνατή και πλήρης: είναι η φωτεινότητα της ιδέας ή το «φως» που υπάρχει στη λογική και είναι η ίδια η λογική. Οι πρώτοι τρεις *Διαλογισμοί* αποτελούν μια άνοδο, μια ανακάλυψη, σκαλοπάτι το σκαλοπάτι, του πλήρους, άμεσης ενόρασης εκείνου φωτός, που είναι μέσα μας η ιδέα του Θεού. Όταν το όραμα του φωτός ολοκληρώνεται, ολοκληρώνεται και το καθαρό, έλλογο όραμα αυτού που είναι καθαρή λογική. Τότε, φαίνεται επίσης ότι τούτο είναι το φως (= λογική) που προϋπάρχει και θεμελιώνει κάθε στοχασμό: ότι αυτό είναι το φως (= λογική) που προϋπάρχει και θεμελιώνει τις αποδείξεις, τις ίδιες αποδείξεις που οδηγούν στο όραμα. Έτσι, φαίνεται επίσης ότι αυτό είναι το φως που ως καθαρή λογική προϋπάρχει και πάνω στο οποίο θεμελιώνεται ολόκληρη η γνώση.

Ο κύκλος
της μεταφυσικής

III. Σ' αυτό το σημείο ανακύπτουν δύο προβλήματα: α) το πρόβλημα της πλάνης και β) το πρόβλημα της ελευθερίας.

A) Σχετικά με το πρώτο, ο Ντεκάρτ αναρωτιέται: αν ο Θεός δεν μπορεί να είναι Απατηλός επειδή είναι τέλειος, πώς γίνεται να πέφτω εγώ μερικές φορές σε σφάλμα; Αν η εξαπάτησή μου είναι αντίθετη στην τελειότητα του Θεού, δεν είναι κατά τον ίδιο τρόπο αντίθετο στην τελειότητά του το ότι επιτρέπει την εξαπάτησή μου; Γιατί δεν με έπλασε έτσι ώστε να μην εξαπατώμα ποτέ; Το πρόβλημα μπορεί να διατυπωθεί και ως εξής: αν η λογική καθεαυτήν είναι «εικόνα» και «φως» του Θεού, πώς είναι δυνατή η περίπτωση πλάνης από μια παρόμοια λογική; Στην πραγματικότητα, οι παραπάνω ερωτήσεις οφείλουν να αναδιατυπωθούν κάτω από το φως εκείνου που είναι πλάνη και λαμβάνοντας υπόψη εκείνο που οδηγεί στην πλάνη. Για να διαλευκάνει αυτό το σημείο, ο Ντεκάρτ ξεκινά από εκείνο που ονομάζεται κρίση. Τι είναι η «κρίση»; Η «κρίση» ορίζεται πάντα ως η κατάφαση (ή άρνηση) κάποιου πράγματος (B) σε σχέση με κάποιο άλλο (A). «Ο Πέτρος είναι ανόητος» είναι μια κρίση: επιβεβαιώνει ένα πράγμα (την ανοησία) κάποιου άλλου πράγματος (του Πέτρου). «Ο Ήλιος ζεσταίνει» είναι επίσης μια κρίση: επιβεβαιώνει κάτι (την εκπομπή θερμότητας) από κάτι άλλο (τον Ήλιο). Η πλάνη, τώρα, μπορεί να υπάρξει μόνο στην κρίση, στην πράξη του κρίνουν, μόνο δηλαδή όταν και όπου επιβεβαιώνεται (κάτι) σε σχέση με κάτι άλλο: «το A είναι B» είναι μια κρίση και μπορεί να είναι λανθασμένη αν π.χ. λέγαμε «ο Σωκράτης (A) είναι καμήλα (B)». Με λίγα λόγια, μόνο η κρίση μπορεί να είναι λάθος. Και η αποδοχή αυτής της θέσης επιβάλλει το εξής ερώτημα: ποιος παράγει τις κρίσεις; Η απάντηση του Ντεκάρτ είναι η ακόλουθη: οι κρίσεις δεν παράγονται ποτέ μόνο από τον νου. Ο νους συλλαμβάνει ιδέες απομονωμένες μεταξύ τους (A, B), για την κατάφαση ή την άρνηση (το A είναι B), όμως, είναι απαραίτητο να παρέμβει εκτός από τον νου και η (ελεύθερη) βούληση. Έτσι, από το πρόβλημα του λάθους οδηγούμαστε στην εξέταση των σχέσεων μεταξύ νόησης και βούλησης, μεταξύ νόησης και ελευθερίας. Ας εξετάσουμε επομένως αυτές τις σχέσεις. Ο Ντεκάρτ ισχυρίζεται ότι και η βούληση είναι «σημάδι» του Θεού μέσα μου και πως ακόμη πιο πολύ από τη νόηση και τη γνώση, η βούληση είναι που με εξομοιώνει με τον Θεό. Αυτή η θέλησή μου είναι κάτι πολύ πιο ευρύ, κάτι πολύ πιο εκτενές από τον νου. Και αυτή η διαφορά στην έκταση της βούλησης και της νόησης καθιστά δυνατούς τους δύο τρόπους για θεώρηση της ελευθερίας της βούλησης και των σχέσεών της με τον νου. α) Ο πρώτος τρόπος συνίσταται στη θεώρηση της βούλησης ως ικανότητας επιλογής εντελώς ανεξάρτητης από τον νου, η οποία δεν πηγάζει από κανένα νοητικό κριτήριο για την επιλογή ανάμεσα σε δύο εναλλακτικές λύσεις. Πρόκειται για ό,τι ονομάζεται ελεύθερη βούληση ή, επίσης, αυθαίρετη ελευθερία επιλογής. β) Ο δεύτερος τρόπος συνίσταται στη

*Το πρόβλημα
της πλάνης*

Η κρίση

Ελεύθερη βούληση

θεώρηση της βούλησης ως ελεύθερης, μόνο όταν αυτή περιορίζεται από τα όρια του νου, αποδέχεται τα κριτήριά του και τον ακολουθεί. Ο πρώτος τρόπος διαγράφει «τον πιο χαμηλό βαθμό ελευθερίας», ενώ ο δεύτερος τον πιο υψηλό και αυθεντικό βαθμό της «αληθινής» ελευθερίας της βούλησης. Τούτο σημαίνει ότι πραγματική ελευθερία της βούλησης είναι εκείνη που ακολουθεί τον νου. Γι' αυτό δεν κρίνει αυθαιρέτως και ανεξαρτήτως από τον νου αλλά ακολουθώντας τον, αποδεχόμενη αυτά που ο νους με τη σειρά του συλλαμβάνει και κρίνει με καθαρότητα και ευκρίνεια και, ακολουθώντας τον πάντα, σταματά να κρίνει, αποφεύγει να εκφράσει κρίσεις γι' αυτά που κατ' εκείνον δεν αποδεικνύονται ούτε σαφή ούτε ευκρινή. Έτσι, η θεώρηση του Ντεκάρτ σχετικά με την πλάνη συγκεκριμενοποιείται πλήρως: «από πού γεννιούνται τα λάθη μου; Μόνο απ' αυτό: ότι δηλαδή εγώ δεν περιορίζω τη βούληση – η οποία είναι πολύ πιο εκτεταμένη από τον νου – μέσα στο πλαίσιο αυτού που ξεκάθαρα και ευκρινώς λέει ο νους, παρά, αντιθέτως, την επεκτείνω στην επιβεβαίωση πραγμάτων που δεν καταλαβαίνω [με τρόπο ευκρινή και σαφή]... Έτσι, λοιπόν, η θέληση [η ελεύθερη επιλογή της] περιέρχεται σε σύγχυση και παίρνει το κακό για καλό και το ψευδές για αληθές. Αυτός είναι ο λόγος που εξαπατάμαι, που πέφτω σε σφάλμα, που αμαρτάνω».

Έλλογη ελευθερία

Β) Η αιτία της πλάνης, επομένως, δεν βρίσκεται στις ικανότητες που μου έδωσε ο Θεός: το «φυσικό φως» (ή «λογική») είναι από μόνο του αλάνθαστο· η αιτία του λάθους έγκειται στην κακή χρήση του «φυσικού φωτός». Έχει ήδη ειπωθεί: οι *Διαλογισμοί* αντιπροσωπεύουν την προσπάθεια επαναφοράς της σωστής χρήσης του νου και της ελευθερίας της βούλησης και, μαζί μ' αυτά και την επαναφορά των σωστών σχέσεων μεταξύ τους. Γι' αυτόν τον λόγο, εκεί που ο νους (ή «λογική») βρίσκει τον εαυτό του, βρίσκει και η ελευθερία την πιο πλήρη και αληθινή μορφή της: από βούληση χωρίς λογική εξυψώνεται σε αληθινή ελευθερία που συνίσταται στην επιλογή ακολουθώντας τη λογική. Οι δύο μαζί, λογική και ελευθερία – που είναι οι ενδογενείς «προϋποθέσεις» της μεταφυσικής – δεν παρουσιάζονται πια διαχωρισμένες, όπως στην αρχή, αλλά συνυφασμένες, σε σχέση αμοιβαιότητας μεταξύ τους. Τελικά, η σωστή χρήση της ελευθερίας προϋποθέτει εκείνο το κριτήριο της έλλογης επιλογής που αποτελεί και το κριτήριο της βεβαιότητας: τη σαφήνεια και την ευκρίνεια, που προβάλλουν ως «αρχή» από τον εξαγνισμό που η λογική επιτελεί στον εαυτό της.

Γ) Μήπως όλο αυτό σημαίνει ότι η κατάκτηση της ίδιας της λογικής από τον εαυτό της συνιστά άμεσα, απευθείας και την κατάκτηση της «αληθινής» ελευθερίας, τη διαμιάς και παντοτινή ήττα της πλάνης και της αμαρτίας; Οφείλει να πει κανείς: ο Ντεκάρτ δεν προχωρεί τόσο μπροστά και σε καμιά περίπτωση δεν ταυτίζει, ως ένα και το αυτό πράγμα, την ελευθερία και τη λογική. Πράγματι, ήδη από το ξεκίνημα των *Διαλογισμών*, υπογραμμίζει

ότι οι Διαλογισμοί δεν έχουν καμιά σχέση με την ανθρώπινη δράση: αφορούν μόνο τον διαλογισμό και τη γνώση. Πιο πριν, στον *Λόγο περί της μεθόδου* –απευθυνόμενος σ' ένα κοινό πολύ πιο ευρύ από εκείνο για το οποίο προόριζε τους *Διαλογισμούς*– στάθηκε αναλογικά και πιο επεξηγηματικός. Είχε επιπλέον επιμείνει με τρόπο διεξοδικό σε μια σειρά από πρακτικούς κανόνες που στα μάτια του φαίνονταν ότι «γλιτώνουν» από την αμφιβολία μαζί μ' εκείνους που αποτελούν τις «αλήθειες της πίστης». Η σειρά τέτοιων πρακτικών κανόνων είναι η ακόλουθη: να υπακούει κανείς στους νόμους και στα έθιμα της πατρίδας του, να ασπάζεται και ν' ακολουθεί τη θρησκεία με την οποία μεγάλωσε, να δρα με σταθερότητα ακόμη και στην περίπτωση αμφιβολίας, να προσαρμόσει τις προσωπικές επιθυμίες του στην παγκόσμια τάξη. Η συγκεκριμένη σειρά πρακτικών κανόνων αποτελεί συνολικά την προσωρινή ηθική, τους κανόνες δηλαδή που σε κάθε περίπτωση ακολουθούνται από κάθε άνθρωπο στην καθημερινή συμπεριφορά του, χωρίς να πρέπει να περιμένει την πλήρη αποκατάσταση όλων των βεβαιοτήτων. Αυτές οι διατάξεις ή πρακτικοί κανόνες έχουν ακριβώς τον σκοπό να προσανατολίσουν τη δράση του ανθρώπου, ενώ ο φιλόσοφος είναι απασχολημένος με την αναδόμηση των βεβαιοτήτων. Το ότι οι κανόνες αυτοί είναι προσωρινοί δηλώνει αμέσως πως έχει προβλεφθεί να ισχύσουν τα αποτελέσματα του διαλογισμού σχεπικά με τη γνώση, τελικά, και για την ηθική και την πρακτική συμπεριφορά.

Πράγματι, ο Ντεκάρτ –ακόμη κι αν το τελευταίο έργο που συγγράφει αφορά ακριβώς τα *Πάθη της ψυχής*– δεν θα οριστικοποιήσει ποτέ εκείνους τους, όχι πια προσωρινούς, κανόνες που θα έπρεπε να στεφανώσουν, με τη μορφή μιας πραγματείας ηθικής φιλοσοφίας, και να κλείσουν, κατά μία έννοια, τη φιλοσοφία του. Η «ηθική» του Ντεκάρτ παραμένει, κατ' αυτόν τον τρόπο, ακριβώς μόνο εκείνη η «προσωρινή».

IV. Ποια είναι επομένως η θεμελίωση της γνώσης; Η μεταφυσική αποτελεί τις ρίζες του δέντρου της γνώσης, η φυσική αντιπροσωπεύει τον κορμό του. Τούτο σημαίνει ότι για τον Ντεκάρτ, τα αποτελέσματα της μεταφυσικής αποτελούν, εκτός από εικόνα, και τη θεμελίωση της φυσικής. Ως προς αυτό, δεν χρειάζεται να φανταστεί κανείς ότι «θεμελίωση της φυσικής» με τα αποτελέσματα της μεταφυσικής σημαίνει (απαγωγή) του ειδικού περιεχομένου της φυσικής από τη μεταφυσική. Σημαίνει μόνο, αντιθέτως, ότι από τη μεταφυσική-ρίζα εξέρχεται μια «ζωογόνος λύμφη» που τρέφει τη φυσική με δύο τρόπους. Κατά πρώτο λόγο, από τη μεταφυσική αντλεί η φυσική το κριτήριο που πρέπει η ίδια να ακολουθεί, το κριτήριο της βεβαιότητας: «ό,τι συλλαμβάνω με ευκρίνεια και σαφήνεια, είναι αληθινό». Κατά δεύτερο λόγο, από τη μεταφυσική αντλεί η φυσική το ίδιο της το θεμέλιο, δηλαδή τον Θεό. Ο πρώτος παράγοντας της «λύμφης» –το κριτήριο της βεβαιότητας–

αντιπροσωπεύει το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο καθορίζεται εκείνο που γενικά αποτελεί το αντικείμενο της φυσικής: αν η φυσική θέλει να είναι γνώση, επιστήμη ακριβής, τότε το αντικείμενό της πρέπει να είναι ένα αντικείμενο σαφές και ευκρινές. Ο δεύτερος παράγοντας της «λύμφης» –ο Θεός ως θεμέλιο– εγγυάται ότι το αντικείμενο της φυσικής, χαρακτηριζόμενο κατ' αυτόν τον τρόπο, αντιστοιχεί πραγματικά σε κάτι αληθινό, σε κάτι που ανήκει στην εξωτερική πραγματικότητα.

A) Το αντικείμενο της φυσικής, τώρα, θα έπρεπε να ήταν τα «εξωτερικά πράγματα». Για να μπορέσουν όμως να γίνουν τέτοια πράγματα αντικείμενο απολύτως βέβαιης γνώσης, πρέπει εγώ να «εξαγνίσω» την ιδέα που έχω γι' αυτά, πρέπει να φτάσω να τα συλλάβω με τρόπο ξεκάθαρο και ευκρινή. Γι' αυτόν τον σκοπό, πρέπει να μετατρέψω τα «εξωτερικά πράγματα» σε καθαρή «εκτεταμένη ουσία» – πράγμα που αποτελεί το αυθεντικό αντικείμενο της φυσικής. Τούτο σημαίνει ότι πρέπει να διακρίνω τα πράγματα από τις αισθητές μεταβαλλόμενες εντυπώσεις, πρέπει, με άλλα λόγια, να χαραχτώ διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις ιδιότητες που τα εξωτερικά πράγματα –υφιστάμενα όσο μου το πιστοποιούν οι αισθήσεις– φαίνεται να έχουν και πρέπει να διαχωρίσω απ' αυτές τις μόνιμες και ουσιαστικές ιδιότητες: μεγέθη, μορφές, κίνηση. Αυτές αποτελούν αντικείμενο της γεωμετρίας και μπορούν να γίνουν αντιληπτές ξεκάθαρα ως απολύτως διακριτές από τις μεταβαλλόμενες ιδιότητες (όπως τα χρώματα, οι ήχοι, οι γεύσεις), οι οποίες μπορούν να γίνουν αντιληπτές μόνο εν μέρει. Και όταν χαρακτηί αυτή η διαχωριστική γραμμή, οφείλω να θεωρήσω ως αντικείμενο της φυσικής αποκλειστικά και μόνο τον πρώτο τύπο των ποιοτήτων. Καταλήγω έτσι να ορίσω ότι αντικείμενο της φυσικής πρέπει να είναι η καθαρή «εκτεταμένη ουσία» και η κίνησή της: το αντικείμενο της φυσικής πρέπει να συνίσταται σε όλες εκείνες τις ιδιότητες –και μόνο σ' αυτές– που επιδέχονται μαθηματικο-γεωμετρική θεώρηση. Εν συντομία: αν η φυσική πρέπει να ικανοποιήσει την αρχή της ευκρίνειας και της σαφήνειας, τότε πρέπει να καταστεί γεωμετρική φυσική.

B) Μήπως είναι αναγκαίο να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η φυσική μετατρέπεται σε γεωμετρία; Όχι, ο Ντεκάρτ δεν πηγαίνει τόσο μακριά. Η γεωμετρία καθεαυτήν δεν μας μεταφέρει κατευθείαν στην πραγματικότητα. Γι' αυτό και τίθεται το πρόβλημα αντιστοιχίσης του αντικειμένου της γεωμετρικής-φυσικής με κάτι πραγματικό ή, με άλλα λόγια, το πρόβλημα απόδειξης ότι το αντικείμενο τούτο υπάρχει. Γι' αυτόν τον σκοπό είναι απαραίτητη η εκ νέου παρέμβαση του Θεού. Μόνο χάρη στο γεγονός ότι ο Θεός δεν μπορεί να είναι απατηλός υπάρχουν αναγκαστικά όλα τα πράγματα που αντιλαμβάνομαι με ευκρίνεια και σαφήνεια στις εξωτερικές τους ουσίες (και επομένως τις

*Φυσική
και ελευθερία
του Θεού*

γεωμετρικές τους ιδιότητες). Το φυσικό αντικείμενο, αν και αποστερημένο από όλες τις «αισθητές» του ιδιότητες, έχει πάντα ένα χαρακτηριστικό περισσότερο σε σχέση με το γεωμετρικό αντικείμενο: την ύπαρξη έξω από τη σκέψη. Η φυσική, επομένως, δεν μπορεί να υποβιβαστεί σε γεωμετρία.

Έτσι, αν και αποκλείει τις «αισθητές» ιδιότητες (ήχους, μυρωδιές, γεύσεις κ.τ.λ.) από τη σύσταση του φυσικού αντικειμένου, ο Ντεκάρτ, δεν απορρίπτει ριζικά τη λειτουργία της εμπειρίας στη δόμηση της φυσικής. Παραδέχεται ότι κατά την ερμηνεία ειδικών φυσικών φαινομένων μπορούν να υποθεθούν περισσότεροι πιθανοί εναλλακτικοί γεωμετρικοί τύποι, που ο χώρος δοκιμής τους συνίσταται στην εμπειρία. Αν πράγματι ο Θεός θεμελιώνει εν γένει την αντιστοιχία μεταξύ φυσικής και γεωμετρίας, ο ίδιος καθιστά αδύνατη και την πλήρη αναγωγή, έως σε επίπεδο λεπτομερειών, της φυσικής σε γεωμετρία. Ως εκ τούτου, ο Θεός του Ντεκάρτ δεν είναι καθαρή γεωμετρική αναγκαιότητα από την οποία πηγάζει ως αναγκαιότητα, σε κάθε της ειδικό στοιχείο, η γεωμετρική δομή του κόσμου. Πολύ μακριά από το να συνιστά δέσμιο της γεωμετρικής αναγκαιότητας, ο Θεός του Ντεκάρτ είναι ο ίδιος δημιουργός των γεωμετρικών-μαθηματικών αληθειών και, μολονότι δεν μπορεί να είναι απατηλός, είναι απολύτως ελεύθερος και η θέλησή του είναι ανεξιχνίαστη.

Η αδυναμία αναγωγής της φυσικής στα θεμέλιά της που συνίστανται στις έμφυτες ιδέες (μαθηματικο-γεωμετρικές αλήθειες και ιδέα του Θεού) που ο Θεός εμφύτευσε στην ανθρώπινη λογική, μας οδηγεί, τελικά, στον ριζικό διαχωρισμό που θέτει ο καρτεσιανός διϊσμός ανάμεσα στην «εκτεταμένη (εκτατή) ουσία», διαιρετή στο άπειρο και μη σκεπτόμενη και τη «σκεπτόμενη ουσία», μη εκτεταμένη και αδιαίρετη. Η «*res extensa*» εξαγνίστηκε με ακρίβεια από τις μεταβαλλόμενες και ασαφείς «αισθητές» ποιότητες και γι' αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτή με ευκρίνεια και σαφήνεια. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, η «*res extensa*» (εκτατή ουσία) δεν είναι «*res cogitans*», υπάρχει έξω από την πράξη του να γίνει αντιληπτή από τη «*res cogitans*», παραμένοντας πάντα διαφορετική από τη «*res cogitans*» που την συλλαμβάνει. Όσο η «*res extensa*» δεν είναι τα ασαφή και μεταβαλλόμενα πράγματα που μας παρουσιάζονται από τις αισθήσεις, είναι εγγυημένη η δυνατότητα γνώσης της πραγματικότητας από τη λογική. Όσο η «*res extensa*» δεν είναι «*res cogitans*», διατηρείται το ενδεχόμενο της πραγματικότητας και της ελευθερίας του Θεού.

Γ) Ο συμβιβασμός αυτής της αντίθεσης μεταξύ λογικότητας και ελευθερίας είναι η μεγάλη αποστολή του καρτεσιανού στοχασμού, εφόσον δεν έχει την πρόθεση να προχωρήσει μέχρι την αποδοχή της ταυτοσημίας μεταξύ ελευθερίας και απόλυτης αναγκαιότητας. Σε πολλά σημεία αφήνει ασάφειες

*Εκτεταμένη
(εκτατή) ουσία και
σκεπτόμενη ουσία*

Ψυχή και σώμα

ο τρόπος με τον οποίο ο Ντεκάρτ αντιμετωπίζει αυτή την αποστολή. Υπάρχει όμως ειδικότερα ένα σημείο όπου φαίνεται ότι «όλοι οι κόμποι σκοντάφτουν στη χτένα». Πρόκειται για τη δυνατότητα να κατανοήσουμε πώς γίνεται στον άνθρωπο η «σκεπτόμενη ουσία» και η «εκτατή ουσία», δηλαδή η ψυχή και το σώμα, να μπορούν να είναι ταυτοχρόνως ριζικά διαχωρισμένα και, ωστόσο, συνδεδεμένα. Με δεδομένη τη ριζική διάκριση μεταξύ των δύο τύπων ουσίας («σκεπτόμενης» και «εκτατής»), φαίνεται ότι ανάμεσά τους δεν μπορεί να υπάρξει καμιά σύνδεση. Το σώμα νοείται από τον Ντεκάρτ ως μηχανή στην οποία κάθε λειτουργία μπορεί να περιοριστεί σε κινήσεις της σωματικής ύλης. Και πώς είναι δυνατόν μία κίνηση αυτής της ύλης να έχει επίπτωση στην ψυχή, που είναι άυλη και αδιάσπαστη; Ή, αντιστρόφως, πώς είναι δυνατόν μία σκέψη της ψυχής να καθορίζει μια αλλαγή στη σωματική ουσία; Ο Ντεκάρτ δεν αρνείται ασφαλώς μια τέτοια αλληλεπίδραση μεταξύ ψυχής και σώματος που επιβεβαιώνεται από την καθημερινή εμπειρία. Προσπαθεί, επομένως, να της δώσει μια εξήγηση: η «επικοινωνία» ανάμεσα στην ψυχή και στο σώμα υποστηρίζει ότι επιτελείται σε έναν αδένα (τον «κωναριοειδή αδένα») «πολύ μικρό» που βρίσκεται στο κέντρο του εγκεφάλου, ανάμεσα σε μικροσκοπικά μόρια ύλης, τα «πνεύματα», τα οποία με ελάχιστες κινήσεις λειτουργούν ως γέφυρες μεταξύ των σωματικών κινήσεων και των σκέψεων της ψυχής. Αυτή η παράξενη ερμηνεία –αν όντως είναι παράξενη– δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να μεταθέτει το πρόβλημα χωρίς να το επιλύει. Το ότι η αποτυχία επίλυσης δεν είναι τυχαία και ότι αυτό δεν είναι ένα ασήμαντο πρόβλημα, αλλά το τεκμήριο της βαθιάς αμηχανίας στον στοχασμό του Ντεκάρτ θα το δείξει και η ιστορία της διάνοησης που (άμεσα ή εμμέσως) προέρχεται από τον καρτεσιανό στοχασμό: θα επιστρέψει επανειλημμένως στον Ντεκάρτ προσπαθώντας να επιλύσει ένα πρόβλημα που σ' αυτόν δεν βρίσκει ουσιαστική λύση.

12.2. Ο επιστήμονας Μπλεζ Πασκάλ

Στη συνολική της διάσταση, η μορφή του *Πασκάλ** (Blaise Pascal, 1623-1662) είναι διχασμένη. Ο Πασκάλ είναι επιστήμονας και ταυτοχρόνως θρησκευτικός στοχαστής. Μέσα στη ζωή του οι δύο αυτές ιδιότητες δεν κυλούν

Μπλεζ Πασκάλ (BLAISE PASCAL). Η ζωή του Πασκάλ είναι φτωχή σε ό,τι αφορά εξωτερικά συμβάντα. Γεννήθηκε στις 19 Ιουνίου του 1623 στο Κλερμόν (Alvernia) και στα τρία του χρόνια χάνει τη μητέρα του. Η αδερφή του είναι εκείνη που θα αναλάβει την

→

Franco Alessio

Ιστορία της Νεότερης Φιλοσοφίας

 ΤΡΑΥΛΟΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

2012

Τίτλος πρωτοτύπου: *Filosofia Moderna*
Copyright © Zanichelli editore S.p.A., Bologna

Για την ελληνική γλώσσα:
Copyright © Εκδοτικός Οίκος ΤΡΑΥΛΟΣ
ISBN: 978-960-6640-46-9
Πρώτη έκδοση: 2012

Μετάφραση: Θεοδώρα Θυμιοπούλου
Επιστημονική επιμέλεια: Σωτήριος Φουρνάρος
Επιμέλεια κειμένου - Διορθώσεις: Νέστορας Χούνος
Σελιδοποίηση: Εκδοτικός Οίκος ΤΡΑΥΛΟΣ
Εκτύπωση: CROSS Media
Βιβλιοδεσία: Κώστας Καλογρίδης

Κεντρική διάθεση

Εκδοτικός Οίκος ΤΡΑΥΛΟΣ
Καλλιδρομίου 54Α, 114 73 ΑΘΗΝΑ
Τηλ.: 210 3814 410 - 210 3813 591, Fax: 210 3828 174
Διεύθυνση στο διαδίκτυο: www.travlos.gr | e-mail: info@travlos.gr